

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“МАЗЫРСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЁНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ І.П. ШАМЯКІНА”

На правах рукапісу

УДК 37.036 (043.3)

СЫЧОВА
Іна Сяргеёўна

**НАРОДНАЯ ПЕДАГОГІКА МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ
Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ РЭГІЁНА**

Дысертацыя
на атрыманне вучонай ступені
кандыдата педагагічных навук
па спецыяльнасці 13.00.01 – агульная педагагіка,
гісторыя педагагікі і адукацыі

Навуковы кіраўнік:
Болбас В.С.,
кандыдат педагагічных навук,
дацэнт

Мазыр, 2011

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ	3
АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ.....	5
ГЛАВА 1 ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ АСНОВЫ ДАСЛЕДАВАННЯ НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІКІ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ	11
1.1 Гістарыяграфія і метадалогія даследавання.....	11
1.2 Народны выхаваўчы ідэал і менталітэт беларусаў-палешукоў	28
1.3 Змест народнага выхавання	43
ГЛАВА 2 АРГАНІЗАЦЫЯ ВЫХАВАННЯ Ў НАРОДНАЙ ПЕДАГОГІЦЫ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ.....	67
2.1 Прынцыпы народнага выхавання	67
2.2 Метады народнага выхавання	89
2.3 Традыцыйныя формы і сродкі выхавання.....	118
2.4 Мадэль рэгіянальнага выхавання і яе выхаваўчы патэнцыял.....	131
ЗАКЛЮЧЭННЕ	138
БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС	143
ДАДАТАК	161

УВОДЗІНЫ

Усходняе Палессе – адметны рэгіён Беларусі, дзе на працягу стагоддзяў сфарміравалася самабытная традыцыйная культура, важнейшым аспектам якой з’яўляецца педагогічны. Па шэрагу прыродна-геаграфічных і сацыяльна-культурных характарыстык вылучаецца Мазырскае Палессе, Мазыршчына.

Навуковыя крыніцы сведчаць, што многія пакаленні палешукоў адрозніваліся глыбокім разуменнем жыцця, сапраўднай, а не паказной выхаванасцю. Духоўнасць і сёння не страчана людзьмі, нягледзячы на культурныя і эканамічныя змены, экалагічную катастрофу, якія змянілі ўклад жыцця. І пакуль традыцыйная культура існуе ў натуральным, жывым бытаванні, патрабуецца яе комплекснае даследаванне прадстаўнікамі сацыяльна-гуманітарных навук, сярод якіх рэгіянальная этнапедагогіка з’яўляецца адной з самых маладых.

Рэгіянальная этнапедагогіка развіваецца ў рэчышчы этнапедагогікі, галіны агульнай педагогікі. Яна абагульняе мясцовыя педагогічныя традыцыі, якія раскрываюць новыя грані выхаваўчай дзейнасці беларускага народа. Гэта дазволіць знайсці рацыянальны падыход да інтэграцыі запазычанага вопыту, устанавіць аптымальныя суадносіны агульнадзяржаўнага і рэгіянальнага кампанента ў змесце адукацыі, аб’яднаць інтарэсы розных пакаленняў.

Неабходнасць падобных даследаванняў тлумачыцца полікультурным характарам сучаснага грамадства: рэспубліку насяляюць розныя народы і этнічныя групы, якія адрозніваюцца па ўкладу жыцця, асаблівасцях гаворкі, канфесіянальнай прыкмеце і інш. Выхаванне моладзі павінна ажыццяўляцца з улікам рэгіянальных асаблівасцей, паколькі чалавек не можа існаваць па-за культурай, перш за ўсё таго рэгіёна, дзе ён нарадзіўся і вырас.

Распрацоўка этнапедагагічнай тэматыкі праводзіцца даследчыкамі выхаваўчых традыцый розных рэгіёнаў Расіі: П.А. Апакаеў, Ш.М.-Х. Арсаліеў, А.Л. Бугаева, Л.А. Валодзіна, А.Б. Ізмайлава, А.М. Лявонаў, С.І. Фаміна і інш. Фарміраванне рэгіянальнай этнапедагогікі на Беларусі толькі пачынаецца, тым не менш для паспяховага правядзення даследаванняў склаліся неабходныя прадумовы. Вывучэннем ідэй беларускай народнай педагогікі займаюцца Г.П. Арлова, В.С. Болбас, А.А. Грымаць, М.С. Кавалевіч, Ф.У. Кадол, У.Ц. Кабуш, І.І. Калачова, В.П. Канапш, А.Э. Крываносава, А.Л. Міхайлава, Л.В. Ракава, І.І. Сучкоў, В.У. Чэчат і інш. Асобныя аспекты выхаваўчых традыцый Заходняга (Брэсцка-Пінскага) Палесся раскрыты ў кнізе С.П. Жлобы “Народная педагогіка Полесся” (Брест, 2002).

Спецыяльнае этнапедагагічнае вывучэнне народнай педагогікі Мазырскага Палесся дасюль не праводзілася. Межы дадзенага даследавання

ахопліваюць тэрыторыю, якая ўключае Петрыкаўскі, частку Жыткавіцкага, частку Брагінскага, Мазырскі, Калінкавіцкі, Хойніцкі, Лельчыцкі, Нараўлянскі і Ельскі раёны. Многія жыхары гэтых раёнаў пасля катастрофы на ЧАЭС пражываюць у г. Мазыры і Мазырскім раёне. Патрабаванні да выхавання асобы, якія склаліся ў рэгіёне, стагоддзямі адаптаваліся да мясцовых умоў: прыродна-геаграфічных, сацыяльных, рэлігійных, этнічных. На аснове пазнання рэгіянальных традыцый адбываецца асэнсаванне і нацыянальнага, і агульначалавечага педагогічнага вопыту, і, наадварот, праз вывучэнне культур народаў свету раскрываецца непаўторнасць свайго, мясцовага, звыклага.

Актуальнасць гісторыка-педагогічнага даследавання арганізацыі народнага выхавання на Мазырскім Палессі вызначаецца наступнымі супярэчнасцямі:

– паміж зместам асноўных дзяржаўных дакументаў (“Программа непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь на 2006-2010 гг.”, метадычныя рэкамендацыі “Особенности организации и планирования воспитательного процесса в общеобразовательных учреждениях в 2010/2011 учебном году”), у якіх прыярытэтнай задачай з’яўляецца выхаванне моладзі адпаведна менталітэту і традыцыям беларусаў, і недахопам навучальных ведаў і рэкамендацый па арганізацыі выхавання ў канкрэтных рэгіёнах;

– паміж неабходнасцю забяспечваць прафесійную педагогічную адукацыю настаўнікаў для школ Палескага рэгіёна, якія павінны мець дастатковы ўзровень падрыхтоўкі да работы з улікам рэгіянальных традыцый, этнапсіхалагічных асаблівасцей вучняў, ажыццяўляць вучэбна-выхаваўчую работу на этнакультурнай аснове і абмежаваным характарам інфармацыі пра светапогляд беларусаў-палешукоў, адсутнасцю тэарэтычных даследаванняў і навукова-метадычных матэрыялаў у галіне рэгіянальнай этнапедагогікі;

– паміж неабходнасцю ва ўмовах працэсаў глабалізацыі і выпрацоўкі адзіных еўрапейскіх адукацыйных стандартаў ажыццяўляць мадэрнізацыю айчынай сістэмы адукацыі і неабходнасцю захавання яе нацыянальнай і культурнай адметнасці, што магчыма праз асэнсаванне рэгіянальнага выхаваўчага вопыту і выкарыстанне інавацыйных педагогічных тэхналогій, заснаваных на паўнацэннай адаптацыі традыцыйнай і сучаснай культур.

З улікам вышэйназваных супярэчнасцей вызначана *праблема* даследавання: выявіць і ахарактарызаваць працэсы і фактары, якія абумовілі эфектыўнасць народнага выхавання, раскрыць яго рэгіянальныя адметнасці. Актуальнасць праблемы пацвярджае абгрунтаванасць выбару *тэмы* дысертацыйнага даследавання: народная педагогіка Мазырскага Палесся ў традыцыйнай культуры рэгіёна.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі

Праблематыка дысертацыі адпавядае патрабаванням да арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу, вызначаных у асноўных дзяржаўных дакументах: “Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь на 2006-2010 гг.” (№ дзярж. рэг. 125), “Программа непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь на 2006-2010 гг.” (№ дзярж. рэг. 132), Закон Рэспублікі Беларусь “Об основах государственной молодежной политики” (№ дзярж. рэг. 65-3), “Кодекс Республики Беларусь об образовании” (№ дзярж. рэг. 243-3).

Даследаванне праводзілася саіскальнікам у межах мэтавых дзяржаўных праграм: 1) “Маральна-выхаваўчы патэнцыял этнапедагогікі беларусаў”, якая выконвалася пры падтрымцы МА РБ (№ дзярж. рэг. 20002555 ад 26.02.2002); 2) “Эстэтычнае выхаванне ў беларускай народнай педагогіцы”, якая выконвалася пры падтрымцы МА РБ (№ дзярж. рэг. 20051319 ад 01.01.2005 г.); 3) “Традыцыі народнага выхавання Мазырскага Палесся”, якая ўключана ў Дзяржаўную праграму БРФФД (№ дзярж. рэг. 20052118 ад 18.07.2005); 4) “Основные тенденции развития и современного использования этнопедагогической культуры Мозырско-Припятского региона” па дагавору з БРФФД, МА і МГВК (№ Г07П-005 ад 01.05.2007).

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – выяўленне канцэптуальных асноў, рэгіянальных адметнасцей і выхаваўчага патэнцыялу народнай педагогікі Мазырскага Палесся.

Сфармуляваная мэта вызначае наступныя *задачи* даследавання:

1. Вызначыць і ахарактарызаваць выхаваўчы ідэал, мэту і змест выхавання ў рэгіёне.
2. Устаноўчы і навукова абгрунтаваць сістэму прынцыпаў выхавання ў народнай педагогіцы Мазырскага Палесся.
3. Раскрыць выхаваўчыя магчымасці і сістэматызаваць метады, формы і сродкі выхавання, якія выкарыстоўваліся ў выхаваўчай практыцы беларусаў-палешукоў.
4. Распрацаваць мадэль рэгіянальнага выхавання і выявіць выхаваўчы патэнцыял народнай педагогікі Мазырскага Палесся ў сучасных умовах.

Аб’ект даследавання – рэгіянальная традыцыйная культура Мазырскага Палесся.

Прадмет даследавання – народная педагогіка Мазырскага Палесся.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Выхаваўчы ідэал, мэта і змест выхавання, якія адпавядаюць менталітэту мясцовых жыхароў і на аснове якіх адбываецца развіццё асобы адпаведна полу і ўзросту на працягу ўсяго жыцця.

Народны выхаваўчы ідэал – гэта дасканалая асоба (ідэальнае дзіця, ідэальны хлопец ці дзяўчына), што валодае як прыроджанымі, перададзенымі “па раду”, так і набытымі ў ходзе сацыялізацыі або мэтанакіравана сфарміраванымі ў працэсе сямейнага і грамадскага выхавання фізічнымі і духоўнымі якасцямі (стрыманасць, настойлівасць, цярдзенне, добразычлівасць, гасціннасць, сціпласць, павага да старэйшых, адданасць сям’і і роднаму дому, працавітасць і гаспадарлівасць, веданне і захаванне традыцый, фізічная сіла і здароўе, “слава” – грамадская ацэнка заслуг не толькі індывіда, але сям’і і роду ў цэлым), абумоўленымі менталітэтам карэнных жыхароў Мазырскага Палесся, у якім выяўляюцца не столькі рэгіянальныя адрозненні ад беларускага нацыянальнага характару, колькі ступень выражанасці той ці іншай якасці, глыбіня і сіла эмацыянальна-валявых праяўленняў.

Мэта народнага выхавання – шматбаковае развіццё дзіцяці на аснове традыцыйнай культуры рэгіёна, у выніку чаго адбываецца ўвасабленне народнага ідэалу ў рэальных асобах – юнака або дзяўчыны.

Змест народнага выхавання – гэта сацыяльны вопыт папярэдніх пакаленняў (жыццёвая філасофія палешукоў, сістэма ведаў, практычных уменняў і навыкаў, устойлівых звычак паводзін, грамадскія і сямейна-побытавыя традыцыі), якім павінен авалодаць выхаванец. Змест выхавання ўтрымлівае наступныя кампаненты: *маральнае выхаванне* – падмурак народнай педагогікі Мазырскага Палесся, абапіраецца на паняцці “грэх”, “сорам”, “праўда” і “крыўда”, як аснову ўнутранай, глыбокай духоўнасці; *разумовае выхаванне* – праяўленне клопату аб нараджэнні разумных, псіхічна здаровых дзяцей, развіцці памяці і мыслення выхаванцаў сродкамі народнай педагогікі; *працоўнае выхаванне* – развіццё асобы ў дзейнасці, фарміраванне станоўчых адносін да любой працы, грамадскае асуджэнне гультайства; *фізічнае выхаванне* – загартоўка арганізма ў натуральных умовах, насычанасць побыту фізічнымі нагрузкамі, разуменне адзінства духоўнага і фізічнага здароўя членаў роду, сям’і; *экалагічнае выхаванне* – засваенне рэгіянальнага народнага календара, спосабаў прыродакарыстальніцкай дзейнасці, фарміраванне пераканання ў непазбежнасці пакарання за няправільныя адносіны да прыроды; *эстэтычнае выхаванне* – эстэтычна-мастацкае і эстэтычна-працоўнае развіццё асобы, фарміраванне веры ў сілу народнага мастацтва.

2. Сістэма прынцыпаў народнай педагогікі Мазырскага Палесся, якая вызначае рэгіянальныя патрабаванні да ажыццяўлення выхаваўчай дзейнасці:

– *прынцып прыродазгоднасці* – патрабаванне ўспрыняцця і цэласнага выхавання чалавека як неад’емнай часткі прыроды, адпаведна часу нараджэння, генатыпу, полу і ўзросту з улікам індывідуальных псіхалагічных асаблівасцей, паступовага фізічнага і духоўнага развіцця на ўлонні роднай прыроды;

– *прынцып цыклічнасці* – патрабаванне паступовага, сістэматычнага характару выхаваўчага ўздзеяння, адпаведна ўзроставым перыядам развіцця дзіцяці, якія падпарадкаваны кругазвароту, цыклічнасці быцця (прыроднай, астранамічна-часавай, сельскагаспадарчай, мастацкай, рэлігійна-побытавай, жыццёва-біялагічнай, сямейна-родавай, сацыяльнай і інш.), што заснавана на пэўным рытме і забяспечвае ўпарадкаванасць існавання прыроды, чалавека і традыцыйнага грамадства;

– *прынцып сувязі выхавання з працай* – патрабаванне ранняга працоўнага развіцця адпаведна полу дзіцяці ва ўмовах натуральнай гаспадаркі і трывалых сямейна-родавых сувязей, практычнага далучэння дзяцей да асноўных працоўных заняткаў мясцовага насельніцтва;

– *прынцып адзінства рацыянальнага і ірацыянальнага ў выхаванні* – патрабаванне ўліку ўздзеяння на псіхічнае і фізічнае развіццё дзіцяці не толькі канкрэтнага слова або дзеяння, але і спраў продкаў, сілы думкі, пажадання, погляду, характару ўзаемадзеяння прадметаў матэрыяльнай і з’яў духоўнай культуры ў лёсавызначальныя моманты жыцця;

– *прынцып культуразгоднасці* – патрабаванне выхавання дзіцяці як спадкаемцы традыцый (рэлігійных, маральных, працоўных, эстэтычных, сямейных, сацыяльных, побытавых) свайго роду, сям’і і рэгіёна, носьбіта мясцовай гаворкі і светапогляду (адметнае ўспрыняцце часу, прасторы, прыроды), што забяспечвае пераемнасць пакаленняў.

3. Класіфікацыя культурна і гістарычна абумоўленых метадаў, форм і сродкаў традыцыйнага выхавання, якія атрымалі распаўсюджанне ў выхаваўчай практыцы беларусаў-палешукоў:

– *узаемадапаўняльныя групы метадаў і прыёмаў традыцыйнага выхавання: вербальныя* (перакананне, павучанне, павучанне ў мастацкай форме, ускоснае тлумачэнне, папярэджанне, заахвочванне, гутарка, ускосная гутарка, станоўчая і адмоўная грамадская ацэнка, забарона, асуджэнне, дражненне, высмейванне, абзыванне і г.д.); *практычныя* (назіранне, паўтарэнне, практыкаванне, прывучэнне, заданні, даручэнні, аўтарытэт бацькоў і старэйшых, станоўчы і адмоўны прыклад, прыклад продкаў, прыклад-ідэал, індывідуальнае і групавое спаборніцтва, выпрабаванне розуму, практычныя

выпрабаванні і г.д.); *эмацыянальна-магічнага ўздзеяння* (запалохванне, прыём нямой пагрозы, фізічнае пакаранне з элементамі эмацыянальна-магічнага ўздзеяння, пераклучэнне ўвагі, адухаўленне нежывых прадметаў, папярэджанне, блаславенне і адрачэнне, праклён, пакаянне, ахвяраванне, гасцінцы, валачобнае, добрыя пажаданні, павер'і і г.д.), што вызначаюць адметнасць рэгіянальнай выхаваўчай практыкі;

– *традыцыйныя, спецыяльна арганізаваныя формы выхавання і сацыялізацыі асобы*: па колькасці ўдзельнікаў – індыўдуальныя, мікрагрупавыя, групавыя (калектыўныя) і масавыя; па ўзроставаму складу – аднаўзроставыя, рознаўзроставыя і шматпакаленныя; па палавой прыкмеце – хлапечыя, дзявочыя або змешаныя; адпаведна цыклічнасці фальклору – формы выхавання, абумоўленыя цыклам сямейна-бытавых звычаяў і абрадаў (радзіны, вяселле) і формы выхавання, абумоўленыя цыклам каляндарна-земляробчых звычаяў і абрадаў (зімовыя, веснавыя, летнія, восеньскія), што ў комплексе садзейнічалі эфектыўнай арганізацыі вольнага часу і міжасабовых зносін;

– *сродкі традыцыйнага выхавання*: традыцыйная (духоўная і матэрыяльная) культура рэгіёна, родная прырода, праца і працоўныя заняткі мясцовага насельніцтва.

4. Мадэль рэгіянальнага выхавання, якая выяўляе канцэптальныя асновы народнай педагогікі Мазырскага Палесся.

Мадэль аб'ядноўвае ўзаемазалежныя кампаненты: умовы нараджэння ідэальнага, здаровага дзіцяці; ідэал і мэта выхавання; змест народнага выхавання; прынцыпы народнай педагогікі; метады выхавання; сродкі выхавання; традыцыйныя формы выхавання, сярод якіх цэнтральным, звязуючым звяном з'яўляюцца прынцыпы выхавання, што канцэнтруюць у сабе мясцовыя выхаваўчыя традыцыі. Ажыццяўленне выхаваўчага працэсу абумоўлена наступнымі істотнымі акалічнасцямі: рэгіянальным разуменнем сутнасці і змястоўным нападуненнем тэрміну “народнае выхаванне”; узроставымі перыядамі развіцця дзіцяці; комплексным уплывам унутраных, знешніх і ірацыянальных фактараў, ад якіх залежыць рэалізацыя жыццёвага патэнцыялу і дасягненне народнага выхаваўчага ідэалу. У адзінстве ўсе элементы ўяўляюць агульнае цэлае, з'яўляюцца састаўнымі складаемымі цэласнай народнай выхаваўчай сістэмы.

Асабісты ўклад саіскальніка

Дысертация ў поўным аб'ёме выканана самастойна: падрыхтаваны аналіз крыніц, распрацавана гістарыяграфія і метадалогія даследавання, пры гэтым зроблены запісы рэгіянальнага этнапедагагічнага матэрыялу, што пашырыла кола выкарыстоўваемых у этнапедагогіцы метадаў даследавання; удакладнены паняццыйна-тэрміналагічны апарат даследавання: рэгіянальная этнапедагогіка,

народная педагогіка Мазырскага Палесся, традыцыйная культура рэгіёна, раскрыта рэгіянальнае разуменне тэрміна “народнае выхаванне”; рэканструяваны народны выхаваўчы ідэал і ахарактарызаваны мэта і змест традыцыйнага выхавання; устаноўлена і навукова абгрунтавана сістэма прынцыпаў народнай педагогікі Мазырскага Палесся (прыродазгоднасці; цыклічнасці; сувязі з працай; адзінства рацыянальнага і ірацыянальнага; культуразгоднасці), у тым ліку два з іх – прынцып цыклічнасці і прынцып адзінства рацыянальнага і ірацыянальнага – упершыню ў этнапедагагічных даследаваннях, што ўзбагачае метадалогію рэгіянальнай этнапедагагікі; раскрыты выхаваўчыя магчымасці і сістэматызаваны метады, формы і сродкі традыцыйнага выхавання, пры гэтым самастойна вылучана група метадаў эмацыянальна-магічнага ўздзеяння, што ўдакладняе характэрныя для рэгіянальнай практыкі шляхі выхаваўчага ўздзеяння; распрацавана мадэль рэгіянальнага выхавання ў народнай педагогіцы Мазырскага Палесся, што дазволіла прадставіць канцэптуальныя асновы традыцыйнага выхавання ў цэласным выглядзе і вызначыць магчымасці яго выкарыстання ў сучасных умовах. Усе палажэнні і вынікі даследавання атрыманы аўтарам на аснове вывучэння тэарэтычных навуковых работ па праблемах народнага выхавання, збору і сістэматызацыі рэгіянальных эмпірычных матэрыялаў, аналізу этнапедагагічных і этналагічных даследаванняў.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі

Асноўныя палажэнні дысертацыі дакладваліся і абмяркоўваліся на пасяджэннях і навукова-практычных семінарах кафедры педагогікі Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна (2002-2011). Вынікі даследавання былі прадстаўлены на Міжнародных і рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях: “Женщина. Образование. Демократия.” (Мінск, 2002); “Праблемныя напрамкі развіцця мастацкай творчасці і вербальнай культуры нацыі” (Мінск, 2003); “Игровые технологии в современном воспитательном процессе” (Мозырь, 2004); пед. чтения, посвящ. памяти акад. И.Ф. Харламова “Педагогика: история и современность (проблемы нравственного воспитания)” (Гомель, 2004); “Традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся” (Гомель, 2004); “НИРС – 2004” (Гродно, 2004); “Полесский регион и наука XXI века” (Мозырь, 2003, 2004); “Теоретико-методологические проблемы современного воспитания: целостный подход” (Волгоград, 2004); “Актуальныя праблемы функцыянавання і развіцця лексікі славянскіх моў” (Мазыр, 2004); “Славянский мир Полесья в древности и средневековье” (Гомель, 2004); “Воплощение национальной идеи в контексте общечеловеческих ценностей и детско-юношеского художественного творчества” (Брест, 2004); “Літаратурнае Палессе ў постацях і лёсах” (Мазыр,

2004); “Комплекснае даследаванне фальклору і этнакультуры Палесся” (Мінск, 2005); “Традыцыйная культура і дзеці: праблемы этнавыхавання” (Акцябрскі, 2006, 2008); “Навука, образование и культура: состояние и перспективы инновационного развития” (Мозырь, 2008); “Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы” (Гомель, 2005, 2011).

Апублікаванасць вынікаў

Асноўныя палажэнні даследавання адлюстраваны ў 41 публікацыі (з іх 17 у сааўтарстве): 17 навуковых артыкулаў у часопісах, з іх 7 (2 – у расійскіх выданнях) у часопісах, уключаных у пералік выданняў, рэкамендаваных ВАК для публікацыі навуковых вынікаў дысертацыі; 10 публікацый былі пададзены ў друк да 25 сакавіка 2004 года; 3 навукова-метадычныя выданні; 2 публікацыі ў зборніках навуковых артыкулаў; 19 навуковых дакладаў і тэзісаў у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый. Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў – 598 старонак, што складае 37 аўтарскіх аркушаў.

Структура і аб’ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі, 2 глаў, заключэння, спісу выкарыстаных крыніц і дадатку. Аб’ём тэкставай часткі – 140 старонак, з іх – табліцы – 24, малюнкі – 2, што складае 26 старонак. Бібліяграфічны спіс уключае 203 адзінкі (56 – дадзеныя аб інфарматарах і збіральных, 147 – спіс выкарыстаных крыніц), 41 – пералік публікацый аўтара, усяго – 18 старонак. Дадатак – 32 старонкі. Поўны аб’ём работы – 192 старонкі.